

להתפעל מלשון-הקודש

1 ואולי ניתן להוסיף בזה, אגב שימוש בצד הלשוני של הביטוי:
 שורש המילה "התעללתי", הוא: עלל. מפליא מעט, שלאותו שורש
 ישנן שתי משמעויות רחוקות כל כך: משמעות אחת של עשייה ויצירה
 - לשון: "הודיעו בעמים עלילותיו" (ישעי' יב, ד) - ; ומשמעות שניה,
 של ביטול ולעג; של חוסר עשייה.
 6 - אך תשובת הדבר, נעוצה בבניין הלשוני המיוחד של הפועל: התעלל,
 הלא הוא בניין: התפעל. לבניין זה ישנן מספר משמעויות, ואחת מהן
 היא, משמעות של: התחזות. כך למשל נאמר במגילת-אסתר (ח, יז):
 "ורבים מעמי הארץ מתגזרים", והפשט הוא: עושים עצמם יהודים;
 מתחזים ליהודים (למרות מה שפירשו חז"ל - עיין רש"י; ופירוש:
 דעת מקרא). וכן ב"משלי" (יג, ז): "יש מתעַשֵׁר - ואין כל, מתרושש
 - והון רב"; יש אדם שעושה עצמו כעשיר, אומר שלמה המלך,
 בעוד שבאמת אין לו כל, ויש בעל הון רב - שמעמיד פני רש.
 כך הוא גם במילה "התעללתי". לעולל, פירושו: לעשות, לפעול, אבל
 כאן הוא באותה משמעות של התחזות. הקדוש-ברוך-הוא אומר,
 11 שבחאתו את המצרים הוא התחזה כמי שמעולל, כמי שפועל משהו;
 16 ה' עשה עצמו כמי שעושה דברמה, בעוד שבעצם - לא היה כנגד
 מי לפעול. נגד אפס, נגד דבר שאין לו כל ממשות - אין צורך
 בפעולה. ואת הידיעה הזו, שכל הבריאה היא רק דמיון לעומתו יתברך
 - חייבים אנו להנחיל ולהשריש בדורות הבאים.

3

- * -

הכל יחסי

א באחד ממאמריו, מבאר מורי ורבי הגר"א דסלר זצ"ל, עניין זה של
 הערך הדמיוני שיש לכל הנבראים, בהשוואה למציאותו האמיתית של
 הנברא. ונפתח אולי במשל, שיסודו בדברי הרב דסלר שם (מכתב
 מאליהו א, עמודים צט, שי):
 משל לפעוט הישן במיטתו, וחולם כיצד אוניית-המשחק הזעירה שלו,
 2 שטה הרחק אל מעבר לים. ידוע, שקיים מחקר מדעי שלם על מהות
 החלומות, וכיום מוסכם הוא, שהחלום אינו אשלייה דמיונית בלבד
 אלא מציאות ממשית. חוויית החלום, מהווה פעולה ממשית של תאי-
 המוח; פעולה הניתנת למדידה ולמעקב.
 3 והנה פוקח הילד את עיניו, ורואה שהאנייה מונחת בעצם לצידו, וכל
 הנסיעה המרתקת שחזה בחלום לא היתה אלא דמיון-שווא. בעיניו
 של הילד המתעורר, רק ההפלגה אל מעבר לים נשארה בגדר דמיון
 בלבד, בגדר משאלה שלא התממשה; אבל האנייה עצמה המונחת
 לצידו - היא בעיניו מציאות קיימת לכל דבר. בפעם הבאה - חושב
 הילד לעצמו - האנייה תפליג ודאי אל הארצות הרחוקות. אבל
 3 אם יתבונן אדם מבוגר באניית המשחק, הרי שבעיניו גם האנייה
 עצמה אינה אלא דמיון חסר מציאות, שהרי אינה יכולה לשוט בים
 הגדול.
 נמצא איפוא, שהכל יחסי: החלום הוא אמנם מציאות ממשית - אך
 מציאות שנתגלתה כִּיחסית בלבד, ברגע שהפעוט הקיץ משנתו. ומה
 4 שנחשב מציאות, בהכרתו של הפעוט הפוקח את עיניו, גם הוא אינו
 אלא מציאות יחסית בלבד, בעיני המבוגר המבין שמדובר בצעצוע
 ובמשחק, ואשר לדידו, קיימת מציאות אחרת שהיא-היא האמיתית
 בעיניו.

וְהָיָה זֶה יוֹמָא דְּמִיּוֹן
 אַךְ מִי שִׁיּוּרְד אֶל הָרַעִיּוֹן הַטְּמוּן בְּמִשְׁלָה זֶה, מִבֵּיּוֹן שְׁבַעֲצִים – הַכֵּל הוּא
 יַחֲסִי! גַּם מִה שֶׁנֶּחֱשֵׁב כְּמִצִּיאוֹת מִנְחֻלְטָת בְּתַפִּיסַת הַמְּבֹוּגֵר – גַּם
 הָאֲנִיּוֹת הַעֲנֻקִיּוֹת וְהָאֻקִּיּוֹנוֹסִים הָאִינְסוֹפִיִּים – גַּם הֵם אֵינִם אֵלָא
 דְּמִיּוֹן בַּעֲלָמָא, לַעֲוֹמַת הַמִּצִּיאוֹת הָאֲמִיתִית וְהַשְּׁלִימָה שֶׁל הַבְּרִיאָה כֹּלָה;
 לַעֲוֹמַת הַתַּפִּיסָה, הַרְוָאָה בְּבְרִיאָה גּוֹף אֲדִיר הַמּוֹרְכָב עוֹלְמוֹת-עוֹלְמוֹת,
 אִיבְרִים-אִיבְרִים, שְׁכַל מִטְרַתְּם לְקַדֵּשׁ וּלְפָאֵר שְׁמֵי-שָׁמַיִם.
 אֵלָא שְׁעָדִין לֹא הִגְעֵנוּ לְסוֹפָה שֶׁל הַיִּיחֻסִּיּוֹת: נִכּוֹן הוּא שְׁלַעֲוֹמַת הָרַאֲיִיה
 הַכִּלְלִי-עוֹלְמִית, חֲשׁוּבָה תַּפִּיסַת הַמִּצִּיאוֹת שֶׁל הָאָדָם כְּדְמִיּוֹן עֵרְטִילָאִי
 וְחֲסֵר־מִצִּיאוֹת – אֲבָל הָאֲמִתּוּת הִיא שְׁגִים רַאֲיִיה חוֹבֶקֶת עוֹלְמוֹת זֶה,
 הִרְיָה עֲדִיין בְּגֵדֵר דְּמִיּוֹן, לַעֲוֹמַת הָאֲמִתּוּת הָאֲמִיתִית שֶׁהִיא: "אֵין עוֹד
 מַלְבְּדוּ!" שֶׁרַק הוּא לְבַדּוֹ מֶלֶךְ חַי וְקַיִים, וְכֵל הָעוֹלְמוֹת וְתַפִּיסוֹת-הָעוֹלָם
 – כּוֹלֵן דְּמִיּוֹן פּוֹרַח לַעֲוֹמַתּוֹ יִתְבַּרֵּךְ.
 נִמְצָא, שֶׁאִם אֲפִילוֹ עֲנִיִּים רוּחֲנִים אֵינִם אֵלָא דְּמִיּוֹן לַעֲוֹמַת מִצִּיאוֹתוֹ
 הַמּוֹחֲלָט יִתְבַּרֵּךְ, קְלוּחֹמֵר שֶׁהַמְצָרִים וְכִשְׁפִּיהֶם, אֵינִם אֵלָא דְּמִיּוֹן
 בַּעֲלָמָא לַעֲוֹמַת מַלְכוּת-שֶׁל-עוֹלָם. פְּשוֹט הוּא, שְׁכַל מַחֲשָׁבָה עַל "מַאֲבָק"
 שֶׁהַתְּנַהֵל כְּבִיכּוֹל בֵּין ה' לְמַצְרִים, הִרְיָה בְּגֵדֵר לַעַג וְרַעֲוִת-רָרוּת. לִכֵּן
 חֲשׁוּב – אֹמֶרֶת הַתּוֹרָה – שֶׁתַּעֲבִיר לְבַנִּיךְ "אֵת אֲשֶׁר הַתַּעֲלַלְתִּי"
 וְשִׁחַקְתִּי בְּבִיטוֹל, כֹּאֲשֶׁר עֲשִׂיתִי עִצְמִי כְּפוֹעַל נֶגַד הַמְצָרִים. . . .

הַלְכָה לַמַּעֲשָׂה

וְאִגְבַּ, נִרְאָה לְדִינָא, שְׁכֶשֶׁם שֶׁנֶּחֱוָג בִּישִׁיבוֹת לְהַמְתִּין לְפָנֵי אֲמִירַת "שְׁמַע"
 בְּתַפִּילָה, וְלִכּוּוֹן לְצִאֵת יָדֵי חוֹבַת הַמְצוּוֹה, כִּךְ צָרִיךְ לִכּוּוֹן גַּם לְפָנֵי
 אֲמִירַת: "אֲנִי ה' אֶלְקֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (בְּמִד' טו,
 טו, מֵא). זְכִירַת יְצִיאַת מִצְרַיִם הִיא מְצוּוֹת-עֲשֵׂה נִפְרֶדֶת (רַמְבַּ"ם הִל' ק"ש א,
 ג), וְאִשָּׁה לְמִשְׁל, פְּטוּרָה אֲמַנִּם מִקְרִיאַת שְׁמַע, אֲבָל חֲסִבְרָה
 נוֹתְנַת – וְכִךְ פּוֹסֵק ה"מִגֵּן אֲבֵרָה" לַמַּעֲשָׂה – שְׁחִיבַת הִיא בְּזִכִּירַת
 יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּכֹל יוֹם (שׁו"ע או"ח ע, סק"א. וְעִיין בּוּזָה: "בִּיצַחֵק
 יִקְרָא" א, א). וּבְאֲמַת, מִי שֶׁלֹּא חֲשָׁב אֹדוֹת יְצִיאַת מִצְרַיִם בַּעַת אֲמִירַת
 פְּרִשַׁת "וַיֹּאמֶר", חֲיִיב לִכּוּוֹן בַּעַת אֲמִירַת "אֲמֵת וַיִּצִּיב" או "אֲמֵת
 וְאֲמוֹנָה" שְׁאַחַר כֵּךְ. וְאִם שָׁכַח וְגַמֵּר תַּפִּילָתוֹ – יַחֲזוֹר וַיִּזְכֵּר עֲנִיין
 יְצִיאַת מִצְרַיִם לְאַחַר הַתַּפִּילָה, אוּ בְּכֹל רַגַע שִׁיזְכֹּר בְּכֵךְ.
 אַל כֵּךְ נִרְאָה לְעִנְיֵד לְדִינָא.

הַמַּאֲבָק בְּתַפִּילָה

וְכַאֵן הַמְקוֹם לְשִׂאוֹל:

הֲלֹא כֹל מַה שְׁדִיבְרָנוּ עַד כֹּה, הוּא כֹל כִּךְ פְּשוֹט וּמוֹבֵן לְאָדָם הַמֵּאֲמִין,
 וְלִשְׁם מַה יֵשׁ אִפּוֹא צוֹרֵךְ, לְחַזוֹר וּלְשַׁן אֵת זְכוּרֹן יְצִיאַת מִצְרַיִם פְּעַמִּים
 בְּיוֹם? כּוֹלְנוּ מֵאֲמִינִים הִרִי בְּאֲמוֹנָה שְׁלִימָה, שֶׁה' הוֹצִיא אֶת אֲבוֹתֵינוּ
 מִמִּצְרַיִם בִּיד חֲזָקָה, תוֹךְ הַפִּיכַת כֹּל חוֹקֵי הַטֶּבַע עַל-פִּיהֶם, וְלֹא נִרְאָה
 כֹּל הַכֶּרֶח בְּשִׁינוֹן חוֹזֵר שֶׁל עוֹבְדָה מוֹסַכְמַת זֶה. וְאִם נִזְכּוֹר, שְׁגִים
 הַתַּפִּילִין שֶׁאֲנוּ מְנִיחִים הֵם זְכֹר לְיְצִיאַת מִצְרַיִם, וְגַם הַצִּיצִית הִיא זְכֹר
 לְיְצִיאַת מִצְרַיִם, וְגַם הַחֲגִים הֵם זְכֹר לְיְצִיאַת מִצְרַיִם, הִרִי שֶׁהַשְּׂאֵלָה
 אֵיךְ הוֹלְכַת וְגִדְלָה: מְדוּעַ חֲשׁוּב כֹּל כֵּךְ, לְשׁוּב וּלְהַזְכִּיר אֶת הַמָּסֵר שֶׁל
 נִיִּסֵי מִצְרַיִם?

– וְהַתְּשׁוּבָה פְּשוֹטָה: מְפָנֵי שְׁבַעֲיָתוֹן שְׁלֵנוּ, כְּתוּב מָסֵר אַחַר לְחֻלוֹטִין.
 בַּעֲיָתוֹן כְּתוּב, שֶׁאֲרַהֲיִב עֲשֵׂתָה כֵךְ, וּבְרַהֲיִימ עֲשֵׂתָה כֵךְ וְכֵךְ, וְשֶׁר פְּלוּנֵי
 הַחֲלִיט, וְכו' וְכו'; אֲבָל עַל הַקְּדוּשָׁת-בְּרוּךְ-הוּא – לֹא כְּתוּבוּ מֵאוֹמֶה
 בַּעֲיָתוֹן שְׁלֵנוּ. וְלִכֵּן רוֹצֵה הַתּוֹרָה שֶׁתִּזְכֵּר פְּעַמִּים בְּיוֹם, "בְּשִׁכְבְּךָ
 וּבְקוּמְךָ" (דְּבָרֵי ו, ז), שֶׁה' אֶלְקֵינוּ הוּא מְנַהֵיג הַבְּרִיאָה, וְאֵין אַחַר
 זוֹלָתוֹ. וְהִיא מוֹסִיפָה וּמְצוּוֹה אוֹתְךָ לְהַנִּיחַ תַּפִּילִין, כְּדִי לְזַכּוֹר "כִּי
 בִּיד חֲזָקָה הוֹצִיאֲךָ ה' מִמִּצְרַיִם" (שְׁמוֹת יג, ט); וְכֵן לְהַטִּיל צִיצִית
 בְּבִגְדְךָ, עַל מְנַת שְׂרַאֲיִיתָה תַּחֲזוֹר וּתִזְכֵּר לְךָ, אֵת מַה שְׁכַל הָעוֹלָם
 מְנַסֵּה לְהַשְׁכִּיחַ מִלְּבַבְךָ, שֶׁרַק "ה' הוּא הָאֶלְקִים, אֵין עוֹד" (דְּבָרֵי ז, לט).
 הוּא-הוּא הַמְּחַלֵּט, וְהוּא-הוּא הַעוֹשֶׂה הַבְּלַבְדִי.

5) תוספת
כרחה

6)

רש"ב"ם

כלה. הכל, גברים וגשים טף ומקנה: ב וישאלו. לשם מתנה
במורה, כמו שאל ממני ולתנה גרים נחלקך (פלוס ג כ): ד ויאמר
משה. לפרעה, כה אמר ה' כחלות [הלילה]. כחלות מן פלה, כמו
כעשות מן עשה, כעלות המנהג (מ"ג ג כ) מן פלה. כלומר כשיגיע
ומן ילאם ישראל כשיחזה הלילה, אזי יזאל בחוך מצרים. ובשעת מעשה
ראוי לכתוב ויהי בחצי הלילה (להלן יב ט) צ"ל. וכן לפי פשוטו.
כי כשאמר משה לפני הזמן של מכת בכורות אז ראוי לאמר כחלות,
כלומר כשיגיע אותו ומן שיחזה הלילה:

ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא
בתוך מצרים ומת על כבוד בארץ מצרים (ו"א ד' ה')
כאן המקום לשים לב לסדרן של מהלך המכות. יען כי אם נתבונן בו, בסדר
מהלכן, נראה חזיון רחוק ונפלא, שראוי וגם מוכרח לעמוד עליו ולבאר.
זה הוא.

כי בשתי הכחות הראשונות (דם וצפרדע) קדמה להן התראה, כמפורש
בפרשה וארא ו' י"ז כ"ז, והשלישית (כנים) באה בלא התראה (שם, ח' י"ב).
ואחרי כן הרביעית והחמישית (ערוב ודבר) - בהתראות קודמות (שם, ח'
י"ז וט' ג') ואחריהן הששית (שחין) בלא התראה (שם ט', ח' וט') ושוב
השביעית והשמינית (ברד וארבה) בהתראות (שם ט' ט"ז ו' ד'), ואחריהן
התשיעית (חושך) בלא התראה (פרשה זו, י' כ"א), ולבסוף העשירית
(בכורות) בהתראה (פסוק שלפנינו).

וכה מתבאר, כי אחרי כל שתי מכות בהתראות באה שלישית בלא
התראה, ואין ספק, כי הסדר הנמרץ הזה בא בכונה מיוחדת ובחשבון מדויק.
הוא שאמרנו, כי ראוי וגם מוכרח לעמוד עליו ולחקרו. ולא ראיתי למפרשי
התורה ולמבארי הגדה לפסח שיעירו על זה.

וקרוב לומר, כי הסדר הזה מכוון לדין המפורש במשנה סנהדרין (פ"א
ב'), מי שעבר עבירה אחת פעם ושתים, בהתראות, כדין המחויב מלקות,
אז כשעובר אותה שוב בפעם השלישית מענישין אותו גם בלא התראה.
והסברא בזה, דכיון שלא שמע בשתי ההתראות הראשונות שוב לא ישמע
בהשלישית, והיא, ההתראה, אך למותר, ולכן מענישין אותו על השלישית
בלא התראה.

ולפי זה יתבאר כאן, כיון דשתי פעמים, בשתי מכות הראשונות, לא
שמע בהתראות, שוב נגנש בשלישית בלא התראה, ואחר שנשא חטאו על
זה מתחיל סדר מחדש, כי אולי אחר קבלת העונש ישיב וישמע, ולכן באו
הרביעית והחמישית בהתראות, ומכיון שלא שמע בהתראות שוב באה
הששית בלא התראה, ושוב מתחיל מחדש שביעית ושמינית בהתראה
והתשיעית בלא התראה, ובפעם האחרון במכת בכורות, הותרה על הסדר,
וניחא הכל.

מכת בכורות היתה בכל מקום - ברגע שבו היה
חצות במקום זה!

ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים" (יא ד)

ולא אמר בחצות, שמא יטעו אצטנניני פרעה ויאמרו: משה
בראי הוא. אבל הקב"ה יודע עתיו ורגעיו, אמר בחצות" (רש"י,
ע"פ סוגיית הגמרא ברכות נ:)

7)
כ"ב
ש"ה
כ"י

(תוספת מעניינת הוסיף על כך הגאון רבי אריה ליב ליפקין, אב"ד קרטינגן (בן
דודו של הגאון רבי ישראל סלנטר, מייסד תנועת המוסר. חידושו נדפסו לאחר
פטירתו בקובץ "תורה מציון"):

על הפסוק "ועברתי בארץ מצרים", אומר המדרש (מכילתא, פרשה ז'): "כמלך
העובר ממקום למקום". מה כוונת המדרש לומר בזה?

אלא, לפי שחצות הלילה הוא הרגע האמצעי בין השקיעה לזריחה (עיין "שערי
תשובה" או"ח סימן א' סק"ו וב"ארצות החיים" שם), ובמקום שנוטה יותר למזרח
העולם - שם השקיעה והזריחה מוקדמים ממה שהם במערב, ואם כן זמן חצות
הלילה אינו שווה בכל מקום, ומה שכתוב "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור",
היינו בכל מקום ברגע המדויק שבו היה חצות הלילה במקום זה. והיינו שהמכה
התחילה במזרח של מצרים תחילה ולאחר מכן הלך כסדר לפי שיעור הזמן של
חצות לילה בכל מקום.

זו כוונת המדרש לדרוש "ועברתי" - שלא היתה התגלות ה' ברגע אחד בכל
מצרים, אלא כמלך העובר ממקום למקום, ממזרח למערב. ומה שאמר הכתוב "אני
יוצא בתוך מצרים", הכוונה לתחילת המכה שהיתה במזרח של מצרים - ברגע
שבו היה חצות הלילה שם, אולם משה ופרעה היו באמצע מצרים, ששם באותו
הרגע עדיין לא היה חצות הלילה בדיוק, ולכן אמר משה לפרעה "כחצות", דהיינו:

כאשר יהיה כאן "בחצות", מעט קודם לחצות, תתחיל המכה במזרחה של מצרים, שם יהיה באותו הרגע בדיוק חצות הלילה.

אולם בסיפור המעשה כבר אמר "ויהי בחצי הלילה", כי שם לא הזכיר את היציאה, אלא שבכל מקום ומקום, ברגע שבו היה חצות הלילה - אז היתה המכה...

מחידושו על אנדות הש"ס, שפורסמו בקובץ "תורה טציון", ירושלים שנת תרס"ו (שנה י"א)

8

◆ ◆ ◆

בספר "משנת יעקב", מביא המחבר קושיא שהקשה פעם את הגאון רבי יצחק זאב סולובייצ'יק - הגרי"ז: איך שייך בכלל לומר "בחצות", הלא דבר הנחלק אין לו תפיסת זמן, ואם כן לא שייכת מציאות של חצות כלל, ואיך אמר הקב"ה "בחצות"?

הגרי"ז השיב על כך, שהרי גם מיתה אינה דבר ששייך בה תפיסת זמן, אין רגע של מיתה, אלא כל זמן שחיים - חיים, ועם גמר חיותו של האדם הרי זהו מצב של מוות, ומכיוון שכך שייך לומר "בחצות", כי עד חצות הם חיו ועם גמר החצות נגמרה החיות שלהם, כי גם מיתה, כאמור, אין בה תפיסת זמן כלל.

כראייה, הביא הגרי"ז את הנאמר במדרש על הפסוק "ויכל אלוקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה" - והרי בששה ימים נברא העולם? אלא, עם גמר יום הששי נגמרה הבריאה - ומיד היה היום השביעי, וזו הכוונה במה שאומר הפסוק: "ויכל אלוקים ביום השביעי".

9

א ועצם לא תשברו בו לפי שהוא נאכל בחבורה וראוי לכל אחד ליטול חלקו, כתב לך שלא יקפיד איש על חלוקת העצם ואין לשברו. ד"א¹⁵⁴ דינו היה להיות נאכל על השבע כדי שיהא טעם הפסח בפיו, אם ישבור בו עצם נראה כרעבתן וגרגרן. וי"מ¹⁵⁵ מה שהוא נאכל על השבע היינו כדי שלא יבא לידי שבירת עצם. ואין להקשות ויהא נאכל לתאבון כדי שלא יבא לידי נותר. דהא נותר יש לו תקנה בשריפה מה שאין כן בשבירה.

(10) ר"ע בראש ק"מ

ב (כ) ויכל אלהים ביום השביעי, ר' שמעון אומר⁸³ כשר ודם

שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, הקב"ה רש"י שידע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה, ונראה כאלו כלה בו כיום. ד"א מה היה העולם חסר, מנותה⁸⁴, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה.

לכך שאין אתה יודע מהן שכתן של מצות, וביאור ענין זה כמו שאסביר, והוא, שכל התורה

ממנה מצות עשה וממנה מצות לא תעשה, מצות לא תעשה הרי פירש הכתוב העונש על כל אחת מהן זולתי מעט, וענש במקצתן מיתות, ובמקצת כרת, ומיתה בידי שמים, ומלקות. ומן העונשין ידענו את כל מצות לא תעשה מה מהן אסורו חמור ומה מהן למטה מזה, והם שמנה דרגות, הדרגה הראשונה והם החמורים שבהן הן דברים אשר חייב בהם סקילה, והדרגה שלמטה מזו הם מחוייבי שריפה, והשלישית מחוייבי הרג, והרביעית מחוייבי חנק, והחמישית מחוייבי כרת, והששית מחוייבי מיתה בידי שמים, והשביעית מחוייבי מלקות, והשמינית לאוין שאין לוקין עליהן, ומן הדרוג הזה גדע חומר העבירה וקלותה, אבל מצות עשה לא פירש שכר כל אחת מהן הוא לפני ה' כדי שנדע מה מהם חמורות, ומה מהן למטה המנה, אלא צווה לקיים דבר פלוני ודבר פלוני ולא הודיע שכר איזה מהם יותר גדול לפני ה', ולפיכך רצוני להשתדל בהן כולם, ועל היסוד הזה אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה, ללא הבחנה בין המצוה שהוא עוסק בה למצוה העוברת, ולפיכך אמרו גם אין מעבירין על המצוות, כלומר אם נודמן לך עשיית מצוה אל תעביר מעליה ותוחרנה כדי לעשות מצוה אחרת.

11
ע"ה
א"כ
כ"כ

יב, טו: כי כל אכיל חמץ ונכרתה.

מעשה שהיה בלבוב איש אחד עשיר מופלג, ומסחרו היה במי דבש וכו', ויהי היום והאיש ההוא עשה מסחר גדול עם אדון אחד ערל, וזה היה בחול המועד פסח ושכח האיש ההוא מזה ושתה כוס שכר, ואחר זה נזכר תיכף מזה. והלך אצל הגאון ש"ב רבי שאול נטנזון ז"ל מלבוב, וכיקש מאתו שיסדר לו תשובה על זה. ושאל לו אם הוא נוסע לפעמים לאיזה צדיק, והשיב שנוסע לפעמים לבעלז לש"כ הצדיק רבי יהושע ז"ל, ונסע תיכף לשם וכו' וסיפר לו כל הענין, והשיב לו רבי יהושע מבעלז הנ"ל שהתשובה היא על זה ליסע לארץ ישראל.

(12)
ע"כ
ר"מ
(13)

והאיש ההוא קודם שנסע לארץ ישראל בא ללבוב ליטול רשות מש"כ הגאון הנ"ל ז"ל אבד"ק לבוב, ושאל אותו על התשובה שנתן לו הה"צ ז"ל מבעלז והשיב שצוה לו לנסוע לארץ ישראל. ועמד הגאון הנ"ל בתחילה קצת בתימה מה ענין תשובה זו לעבירה זאת, ותיכף נזכר שאומרים העולם בשם הגר"א ז"ל, מה שאיתא במדרש איכה (א. כח) על הפסוק גלתה יהודה מעוני, דרש על זה 'על שם שאכלו חמץ בפסח'. והראה הגר"א ז"ל רמז לזה הדרש מקור בתורה, שלא מצינו בתורה בהטעמים על הפסוק "ונכרתה" טעם גרשיים. רק בחמץ בפסח, להנרות, כי לזה מועיל גלות. וסיים הגאון הנ"ל, שעשה הגר"א ז"ל לזה הדרש מטעמים כאשר אהב.

(אוצר י"ד החיים, מרבי ישכר דוב ב"ר אברהם אבד"ק בוסקא, לבוב תרצ"ד, אות רפא)

נוסח אחר

מטו לה בשם הגר"א ז"ל, כי בכל התורה כולה מלת "ונכרתה" מוטעמת בתב"ר, אבל "ונכרתה" ד"כל אכל חמץ, ויכל אוכל מחמצת' (שם, טו), מוטעמת בגרשיים, הלא דבר הוא. ופירש הגר"א ז"ל, לפי הא דאיתא במדרש: "גלתה יהודה מעוני, על שאכלו חמץ בפסח, כמד"א (דברים טו, ג) לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני". הלכך בכל התורה כולה מוטעם "ונכרתה" בתב"ר, דמשמע שוד ושבר, היינו ככריתות הנפש. אבל "ונכרתה" ד"כל אכל חמץ' ויכל אוכל מחמצת', דמשמע כריתות הגלות שנכרתו מארץ אבותיהם, היינו גירושין, מוטעם בגרשיים, ודפח"ח.

(קובץ ויקלט יוסף, יצא לאור ע"י רבי יוסף הכהן שווארטץ, מונקאטש תרע"ב, כרך ז' שנת יד סנטרס בא. עמ' 158 בהערה, מרבי שלמה פישער ארדיי הארלסבורג ז"ל)

והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה (י"ג ח')

ידועה הדרשה בהגדה לפסח (מקורה ממכילתא כאן). והגדת לבנך. יכול מראש חודש. תלמוד לומר ביום ההוא. אי ביום ההוא. יכול מבעוד יום. תלמוד לומר בעבור זה, בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך (ובמכילתא מסיים. מונחים לפניך על השלח). ולכאורה יפלא. למה לא יהיו רשאים לבאר לפני הבן את כל ענין יציאת מצרים מבעוד יום. וגם מראש חודש, מה ההפסד בזה. ומה הקפידא דדוקא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך על השלח.

(13)
תוספת
הכרח

ואפשר לומר, משום דמטבע האדם, כשרואה דבר חידוש או דבר משונה מהרגיל, תתעורר בלבו התשוקה לדעת סבת הדבר וענינו. ומבארים לו, ומתוך רגשי תשוקתו לזה ישמע הבאור בשום לב ויקלוט הדבר במוחו וולא ישכחנו עוד.

ולא כן אם מבארים לו בעת שלא חשב ולא שאל על זה. ורק גדרשים לו ללא שאלום - או קרוב הדבר. שכשם שנכנסו הדברים לאוזניו בלא דרישה ובלא שימת לב. כך יצאו מהן מבלי משים בלא הרגשה, וכבולעו כך פולטו, וממילא ישתכח ממנו ענינו. כולו או מקצתו.

וזהו טעם הקפידא שיבארו לו מכל ענין יציאת מצרים רק בעת שמצה ומרור מונחים לפניו. כי אז יתפלא על המחזה הבלתי רגילה וישאל על זה. ואז טוב לבאר לו כל הענין ואז יזכרנו. וכפי שבארנו.

ולפי זה יותר מכיון הנוסח במכילתא שהבאנו בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך על השלח, כי אז תבייך יותר שימת לב של הבן וישאר ישיבת ויזכור. ולפלא שנשמטו שתי מלים אלה מנוסח ההגדה.

(14)
תשובה
אלו

והדרך להמשיך ולעזור הכחות האלו העל
טבעיים היא ע"י האמונה שיש ליהודי כי תכלית
רצון השי"ת הוא לכל ידח ממנו נדח. מכה האמונה
הזאת, גם כאשר אינו מוצא לעצמו שום דרך,
שנמצא לגמרי בידי היצה"ר ובכחותיו הטבעיים אינו
יכול להתגבר עליו, יודע הוא ומאמין כי רצון השי"ת
הוא לכל ידח ממנו נדח, ונטע בקרבו כחות נעלמים
על אנושיים, בכחם יכול לשוב אף במצבים שאינו
יכול לשוב בכחות אנושיים.

וזה מה שאחז"ל על מנשה שאחרי שכה הרבה
לחטוא כמש"כ (דה"ב לג) ויעש הרע בעיני ה'
לתועבות הגוים וגו', נאמר בו וכהצר לו חלה את
פני ה"א ויכנע מאד מלפני א' אבותיו ויתפלל אליו
ויעתר לו וישמע תחנתו וישיבהו ירושלים למלכותו
וידע מנשה כי ה' הוא הא', ואי' בגמ' (סנהדרין
קג.) א"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחאי מד"כ וישמע
אליו ויחתר לו ויעתר לו מיבעי ליה (עיי"ש במסורת
הש"ס דאפשר שבדברי הימים שהיה לפני רשב"י
היה כתוב ויחתר לו), מלמד שעשה לו הקב"ה כמין
מתחרת ברקיע כדי לקבלו בתשובה מפני מדת הדין.
והיינו כי מנשה אחר שהרשיע כ"כ ויעש הרע בעיני
ה' שוב לא היה יכול לחזור בתשובה באופן טבעי
ע"י הכחות הטבעיים, ותשובתו היתה ע"י הכחות
הנעלמים העל טבעיים, שע"י עשה לו הקב"ה
מתורתו וקבלו בתשובה והשיבו לירושלים למלכותו.
וזהו מד"כ ויכנע מאד מלפני א' אבותיו, שההכנעה
היתה באופן על טבעי, וע"י המשיך מלמעלה הנהגה
על טבעית שלא ע"פ מדת הדין, שעשה לו הקב"ה
חתירה מתחת כסא הכבוד כדי לקבלו בתשובה.

ועפ"ז מבואר ענין פרעה, שאע"פ שהכבדתי
את לבו עדיין יש את דרך התשובה העל טבעית,
ע"כ שלח הקב"ה להתרות בו שעדיין יש לו דרך
ובכחו לשוב. אך פרעה כפר בהנהגה העל טבעית,
כמו שאמר לא ידעתי את ה', מי ה' אשר אשמע
בקולו, כידוע דשם הוי"ה מורה על הנהגה על
טבעית. וכמו שלא האמין שיש הנהגה על טבעית
מלמעלה, כך גם לא האמין שיש למטה כחות על
טבעיים להתנהג באופן שלמעלה מן הטבע.

ובן היה אצל אחר, שיצאה בת קול ואמרה
שוכו בנים שובכים חוץ מאחר (תגיגה טו.), וע"י
נתייבש מתשובה, ואיתא בספ"ק כי אסור היה לאחר
לקבל את הבת קול, והנה צריך לעשות תשובה אף
על פי בן, ומסמיכים לזה את ל' חז"ל (פסחים פו:)
כל מה שיאמר לך בעה"ב עשה חוץ מצא. וכמ"ש
הראשית חכמה בזה (שער הקדושה פי"ז), בעה"ב
דהיינו הקב"ה כל מה שיאמר לך מהמצוות עשה,
חוץ מצא שאם יאמר לך צא מביתי ואל תכנס כענין
אלישע אחר, אל תשמע לו אלא תכנס בתשובה.

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי
את לבו ואת לב עבדיו. וברש"י, בא אל פרעה והתרה
בו. וצ"ב מדוע שלח אותו להתרות בפרעה, מאחר
כי אני הכבדתי את לבו, כמו שכתוב כמ"פ ואני
אחזק את לב פרעה ולא ישלח את העם. ואמנם
הרמב"ם בפ"ו מהל' תשובה כתב בענין זה, ואפשר
שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן
הדין שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות
לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שעשה וכו'.
ולפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה, לפי
שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל נתן הדין למנוע
התשובה ממנו עד שנפרע ממנו, לפיכך חזק הקב"ה
את לבו. ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר שלח
ועשה תשובה וכבר אמר לו הקב"ה אין אתה משלח
וכו', כדי להודיע לבאי עולם שבזמן שמונע הקב"ה
תשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו
שעשה בתחלה ברצונו. ע"כ. ולשיטת הרמב"ם לא
היה בשליחות משה משום התראה דהרי לא היה
באפשרותו לעשות תשובה. אמנם מפ"י רש"י וכן
מעוד ראשונים משמע כדברי החיד"א בנחל קדומים,
שעדיין היה בכחו לעשות תשובה וע"כ שלח להתרות
בו. ומה שכתוב כי אני הכבדתי את לבו, הפ"י
שאע"פ שאני הכבדתי את לבו יש לו עוד דרך
התשובה. וי"ל אך שייך עדיין דרך תשובה אחר
שאני הכבדתי את לבו.

וי"ל בזה ע"ד שמצינו בגשמיות, שיש לאדם
כוחות טבעיים הידועים ומוכרים לו, ועוד חנן הקב"ה
לאדם כחות נעלמים על טבעיים, שבזמנים רגילים
אף אינו יודע על קיומם, ורק בעת סכנה כאשר
אינו מסוגל להציל את עצמו בכוחותיו הטבעיים,
אזי מתגלים בו הכחות העל טבעיים שעל ידיהם
יוכל להנצל. וכמו אדם הטובע בים, שבאותה שעה
עולים בלבו כל מיני עצות ותחבולות איך להנצל,
ומתגלים בו כחות נעלמים בלתי ידועים. במ"כ
ברוחניות ישנם הכחות הטבעיים הידועים, ויש
כחות על טבעיים ובלתי ידועים, שבעת סכנה
רוחנית מתעוררים באדם כחות נעלמים שנטע בו

הקב"ה כדי שיוכל למצוא לעצמו דרך. וכן ישנו
ענין זה באופני התשובה, יש תשובה בכחות
הטבעיים, ויש תשובה ע"י הכחות העל טבעיים.
ובזה מבואר הא דאיתא בזה"ק שעל פגמי ברי"ק
לא מועיל תשובה תתאה כי אם תשובה עילאה
סגיאה, היינו דעל פגמים אלו א"א לשוב בכחות
הטבעיים, ורק ע"י הכחות העל טבעיים, בכח
המסירות נפש הטמון ביהודי, ע"י וכל להגיע
לתשובה עילאה, ולתקן גם את הענינים שע"פ טבע
אין להם תיקון.

כי זה חשקו של בעל הבית אלא שמטעה אותך.
והיינו שהיה עליו לדעת כי רצון ה' הוא לבל ידח
ממנו נדח, ופי' חוץ מאחר היינו שבאופן טבעי אין
לו דרך תשובה, אבל היה צריך להתאמץ ולהאמין
בכחות העל טבעיים שעל ידם יוכל לשוב. תמיד
יש ליהודי דרך לשוב, וגם כי אציעה שאל הנך.

וזה היה הגילוי של יצי"מ שבאופן טבעי לא
היו ישראל ראויים להגאל, שהיו משוקעים במ"ט
שע"ט, ורק ע"י ויאמן העם, שהאמינו בכחות
הנעלמים העל טבעיים שנטע הקב"ה ביהודים לבל
ידח ממנו נדח, המשיכו בזה את ההנהגה העל טבעית
מלמעלה בחי' מדלג על ההרים.

ובכלל ציווי התורה למען תזכור את יום צאתך
מארמ"צ כל ימי חיך, ותז"ל דרשו כל ימי חיך
לרבות הלילות, היינו שבכל המצבים של חשכות
שבאופן טבעי אין דרך לצאת מהם, גם אז על יהודי
להאמין כי יש בו כחות נעלמים על טבעיים, שעל
ידם יכול להיחלץ מהמצבים הגרועים ביותר. וכן
איתא בספ"ק תשואות חן פר' שופטים בשם

הבעש"ט הק' זי"ע, במה שהפליא הקב"ה כמ"פ
בתורה ענין יצי"מ, כי במצרים היו משוקעים כ"כ
בטומאה עד שכמעט בלתי אפשרי היה שישבו
להשי"ת וכו', ונגלה כבוד ה' וחתר חתירה מתחת
כסא כבודו להתגלה בפניהם וכו', והיה לבם בוער
כאש להשי"ת לשוב לפניו באמת ויצאו מגדר

הטבעי. וזה ענין הכפלת הדבר כמ"פ בתורה ביצי"מ,
בכדי להורות לנו שאל יבטיח היצר לתוטא כי אין
תרופה למכתו האנושה ח"ו, כי דחויים דבריו ע"פ
יציאת מצרים כנזכר וכו'. וזהו דרגת יצי"מ
המתעוררת תמיד בכל יום, כמש"כ למען תזכור את
יום צאתך מארמ"צ כל ימי חיך.